

Elűzött svábok, betelepített bukovinai székelyek

A földreform és a társadalmi szerkezet változásának néhány összefüggése a Dél-Dunántúlon¹ (1945–1949)

ÁGNES TÓTH
 REPELLED ETHNIC GERMANS, SETTLED SZÉKELYS
 FROM BUKOVINA. SOME OF THE CONNECTIONS
 OF THE CHANGES OF THE LAND REFORM AND SOCIAL STRUCTURE
 IN SOUTHERN TRANS-DANUBIA (1945–1949)

94(=112.2)(439)"1945/1949"
 314.745.25(=112.2)(439)"1945/1949"
 316.736(=112.2)(439)"1945/1949"

Hungary. Germans in Hungary. Social Structure. Land Reform. Settlements. Sovietisation.

Bevezetés

A második világháború befejezése után Magyarországon nem egyetlen fordulat, hanem fordulat jellegű változások egész sorának eredményeként alakult ki a szovjet típusú kommunista párt egyeduralma, illetve az ország szovjetizálása. Ebben nem csupán a nemzetközi politikának, a szovjet törekvéseknek, hanem a magyar politikai élet tényezőinek, elsősorban a magyar kommunista vezetésnek is jelentős szerep jutott. Az átalakulási folyamat fő tartalma politikai, nem pedig gazdasági vagy kulturális jellegű volt, ezért ez utóbbi területek prioritásait is a hatalom megszerzésének céljai határozták meg. Jellemző továbbá, hogy ezek a fordulat jellegű változások gyors egymásutánban következtek be, és sokszor az elkezdődött folyamat kiteljesedése, „végigvitele” nélkül haltak el, mert rövid idő alatt a hatalmi-politikai törekvések taktikai megfontolásai fölülírták azokat. Ennek a folyamatnak csak egyetlen eleme a háborút követően végrehajtott földreform, amely maga után vonta az önkéntes és a kényszerű telepítések sorozatát, s amely minden elemében, és minden szinten – helyi, regionális, országos – összekapcsolódott a politikai hatalom megszerzésével, az egyes politikai pártok részéről szavazóbázisuk kialakításával, a paraszti társadalom átstrukturálásának kikényszerítésével. Jelen tanulmányban azt vizsgáljuk, hogy Baranya, Somogy és Tolna megyében a földreform végrehajtását a gazdasági szempontokon túl miként befolyásolta a bukovinai székelyek és a magyar menekültek elhelyezése, a hatalomért folytatott harc, s a német lakosság felelősségre vonásának törekvése. Választ keresünk arra is, hogy e folyamat miként alakította át a helyi társadalom gazdasági, politikai, etnikai struktúráját. Vizsgálatunkban a földreform migrációs hatásaira és a társadalom etnikai szerkezetének változásaira helyezük a hangsúlyt.

Ugyanakkor előre kell bocsátanunk, tisztában vagyunk azzal, hogy vizsgálati szempontjaink következetes érvényesítését több körülmény is korlátozza. Egyrészt a földreform gyors végrehajtása, ugyanakkor a szakmunkák – telekkönyvezés, föld-

mérés –, valamint a vagyonuktól megfosztott németek kitelepítésének évekig tartó elhúzódása a folyamatot állandó és intenzív változásban tartotta. Másrészt sokszor töredékesek és ellentmondásosak a rendelkezésünkre álló tematikus és területi statisztikai adatok is. Az adatok ellentmondásossága a folyamat állandóan változó voltából, a végrehajtó apparátus szakszerűtlen tevékenységéből, valamint az 1945–1950 között végbement közigazgatási területváltozásokból is adódhat. Ugyanakkor a földreformmal összefüggésben végrehajtott telepítések, a németek kitelepítése, és a szlovák–magyar lakosságcsere kölcsönhatásainak vizsgálatát tovább nehezíti, hogy ezek egymással párhuzamosan folyó, egymást keresztező, kikényszerítő, befolyásoló folyamatok voltak, amelyek lebonyolítása sok esetben mindenfajta jogi szabályozás nélkül, a helyi közigazgatás, a belügyi szervek és a pártok aktív közreműködésével zajlott le. A kodifikációs, stabilizációs lépésekre a kormányzat részéről sokszor a folyamattal aszinkronban, lényeges késésekkel került sor.

A földreform befejezését követően – a végrehajtási utasítások és a levéltári források tanúsága szerint is –, széleskörű statisztikai felmérés készült községenként az 1945 és 1949 között lezajlott birtok- és földreformról, valamint a népességstatisztikai változásokról. Ezek földolgozására azonban – tudomásunk szerint – nem került sor, sőt nem állnak a kutató rendelkezésére a statisztikai felvételi adatlapok sem.² Rendelkezésre áll viszont több, a helyi közigazgatás vezetői, vagy a telepítést végző szakemberek által készített kimutatás, amelyek ugyan nem összehasonlítható módon tartalmazzák az adatokat, de részletességük miatt alkalmasak a lokális, regionális társadalmi változások megragadására. Megítélésünk szerint mind több helyi, megyei elemzést kellene elvégezni annak érdekében, hogy az országos folyamatokról is megbízhatóbb, a területi különbségeket tükröző összefoglaló elemzés készülhessen e szempontból is.

A földreform folyamatáról

A háború időszakára minden progresszív politikai erő egyetértett abban, hogy az agrárstruktúra megváltoztatása halaszthatatlan történelmi feladat. A félféudális nagybirtok fennmaradása, a parasztság jelentős mérvű polarizáltsága miatt jelentkező szociális problémák, de a mezőgazdaság üzemi, termelési és piaci nehézségei is jelezték az elkerülhetetlen változtatást. A termelés beindítása, valamint az agrárnépesség részéről megnyilvánuló határozott és türelmetlen igény a mezőgazdasági tulajdonviszonyok mielőbbi gyökeres átalakítását kívánta.

Az egyes politikai pártok földreform-elképzeléseit nagymértékben befolyásolta, hogy annak kidolgozásakor elsősorban gazdasági-gazdálkodási vagy pedig politikai szempontokat tartottak szem előtt. A gazdasági racionalitást leginkább a Független Kisgazdapárt (FKGP) elképzelése tartotta szem előtt, amely a meglévő birtokviszonyok modernizálását, a kis- és középparaszti birtokok megerősítését, gazdálkodásuk eredményesebbé tételét kívánta elérni. Ennek érdekében csak a 300-500 kat. holdon felüli birtokok igénybevételét javasolta, a végrehajtásból kizárta volna az abban érdekelteket, a túlzott birtokaprózódás megakadályozása érdekében pedig korlátozta volna a földnélküliek földhöz juttatását. A Szociáldemokrata Párt (SZDP) csak a 200 hold feletti birtokok kisajátítását támogatta – csupán az egyházi és a hitbizományi birtokok esetében szorgalmazta a teljes elkobzást –, és nagy hangsúlyt

helyezett a kártalanítás kérdésére is. A legradikálisabb elképzelést a Nemzeti Parasztpárt (NPP) képviselte, amit a Magyar Kommunista Párt (MKP), korábbi elképzelésével is szakítva – igaz ezt a megoldást csupán átmenetinek tartva – támogatótt.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány március 17-én elfogadott 600/1945. M. E. számú rendeletében – amely a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhöz juttatásáról intézkedett –, lényegében ez a radikális, a felgyülemlett szociális feszültségeket enyhítő, ám a gazdasági célszerűséget sok tekintetben mellőző, a Nemzeti Parasztpárt és a Magyar Magyar Kommunista Párt szavazóbázisának kialakítását, növelését szem előtt tartó elképzelés tükröződött.³

A rendelet értelmében teljes egészében el kellett kobozni a háborús bűnösök, a nyilas és más nemzetiszocialista vezetők és a Volksbund-tagok földjét. Megváltás ellenében igénybe kellett venni a 100 holdon felüli úri és a 200 hold feletti paraszti birtokokat. Az 1000 holdnál nagyobb birtokokat teljes egészében kisajátították. Lehetőséget adott a rendelet a gazdasági cselédek és a mezőgazdasági munkások mellett a szegényparasztoknak is birtokuk kiegészítésére.

A földreform végrehajtását nem az államigazgatási szakapparátus, hanem az érdekeltek maguk végezték. A végrehajtás lebonyolítására ún. népi szervezetek – Községi Földigénylő Bizottság (FIB), Megyei Földbirtokrendező Tanács (MFT), Országos Földbirtokrendező Tanács (OFT) – hoztak létre. A birtokbahelyezési szakmunkákat – földkimérés, telekkönyvezés – a Megyei Földbirtokrendező Tanácsok mellett életre hívott Megyei Földhivatalok végezték.⁴

A rendelet végrehajtási utasítása értelmében minden községben a földigénylők képviselőiből földigénylő bizottságot kellett alakítani, amely jogi helyzetét tekintve köztisztviselőnek minősült. Legfontosabb feladatai közé pedig az elkobzás alá eső földek összeírása és annak eldöntése tartozott, hogy mely területeket lehet elkobozni, valamint melyek esnek megváltás alá. Ezzel együtt az igényjogosultak összeírása és elbírálása is az ő feladatuk volt.⁵

A községi földigénylő bizottságok először mindenekelőtt a helyi földigénylők jogsultságát voltak hivatottak elbírálni, de ennek az eljárásnak a keretén belül általában az őslakosság igényein túl, az ott tartózkodó, vagy immár ott lakó menekültek föld- és házjuttatásáról is gondoskodtak.

Az országon belüli egyenetlen birtokmegoszlás és a nagyszámú igénylő miatt a földbirtokreform során lehetővé vált azoknak a földigénylőknek az ország más területeire való szervezett áttelepülése is, akiknek igényeit saját lakóhelyükön nem tudták teljesíteni. Ennek következtében egy meglehetősen nagyarányú népmozgás bontakozott ki az ország főként északi és tiszántúli területeiről a németek által lakott falvak és országrészek felé.

Az országon belüli településre jelentkezettek kiválasztása toborzás útján történt. Bár „telepítésre csak mezőgazdasági foglalkozású, föld nélkül maradt, sokgyermekes, politikai szempontból megbízható” személy jelentkezhetett, a gyakorlatban a telepítés egyedüli kritériuma a jelentkezők pártpolitikai megbízhatósága volt. Sokan jelentkeztek olyanok is, akik a földhöz nem értettek, korábban soha ilyen jellegű tevékenységet nem folytattak, és sok esetben néhány hónap elteltével, a sváb vagyonok felélése után, vissza is költöztek eredeti lakóhelyükre. Az önkéntes településre jelentkezettek a földigénylő bizottságokban túlsúlyra törekedtek. Ez főként a vegyes lakosságú községekben az „őslakosság” és a betelepülők közötti konfliktushoz

vezetett.⁶ Az önkormányzatok, a járások vezetői fölkészületlenül álltak az önkéntes-önkéntes föld- és házfoglalókkal szemben.

1945 nyarára nyilvánvalóvá vált, hogy a telepítések folytatásához a Volksbund birtokokon túli, számottevő, felosztható földbirtok szükséges, mert az országban földre várók telepítése még jószerevel el sem kezdődött. További telepítéseket tehát az igénybe vehető földbirtokok körének kiszélesítése nélkül, juttatható birtokok hiányában nem lehetett végrehajtani. A földigénylő bizottságok, a földbirtokrendező tanácsok munkáját ért tömeges bírálatok, a végrehajtás szakszerűtlen volta, ugyanakkor időben a tervezettnél hosszabb elhúzódása, a termelés visszaesése viszont a reform és főként a végrehajtás módjának korrekcióját sürgette. 1946 elejére két álláspont polarizálódott. Az egyik szerint a megvalósult földreformot lényegében a tényleges helyzetnek megfelelően kell szentesíteni, a másik jogszabály szerinti revíziót követelt. Az elképzelések kompromisszumaként – az adott hatalmi viszonyok függvényében – a pártok a következőkben egyeztek meg: az 1946. IX. tc.-vel megerősítették a juttatottakat birtokolt földjük tulajdonjogában, általában megtiltották az 1946. január 1-je előtt kiosztott földek visszavételét, de kivételt tettek az 50 kat. hold alatt igénybe vett parasztbirtokokkal. Az ezt követő juttatásoknál a gazdasági szempontokat jobban figyelembe vették, a reform telekkönyvezési munkálatainál pedig szigorú szakmai felügyeletet ígértek.⁷

A reform során 75 500 földbirtokot sajátítottak ki, az ország 16 millió kat. holdnyi területének 35%-át vették igénybe, a juttatott birtoknagyság átlagosan 5,1 kat. hold volt. A mezőgazdasági munkások 48%-a, a cselédek 53%-a, a törpebirtokosok 56%-a, a kisbirtokosok 25%-a került a kedvezményezettek közé. A 750 000 benyújtott igényből 663 000-et ismertek el jogosnak, de csak 642 342 fő volt a juttatásban részesülők száma. A 350 000 házhelyigénylő közül 150 000 fő kapott 1500-3000 négyzetméternyi területet házépítés céljára.⁸

A földreform a korábbi birtokaránytalanságokat enyhítette ugyan, de nem párosult egy széles körű agrárreformmal, így elsősorban a szociális és politikai feszültségeket mérsékelte. A reform következtében jelentősen megváltozott a paraszti társadalom belső tagoltsága. A mezőgazdasági népességen belül az 1941-es adatokhoz viszonyítva 46%-ról 17%-ra esett a földnélküliek aránya, a törpe- és kisbirtokos rétegé 47%-ról 80%-ra emelkedett, tehát meghatározóvá vált ez a réteg. A gazdag paraszti csoport aránya 7%-ról 2,9%-ra csökkent. A földreform megerősítette a magántulajdonosi tudatot a parasztságban, perspektivikussá tette a hagyományos paraszti életpályát, ugyanakkor az újonnan földhöz juttatott gazdák jelentős csoportja megfelelő szaktudás, forgótőke, gazdasági eszközök hiányában tartósan képtelen volt az önálló gazdasági tevékenységre.⁹

A földreform végrehajtása a Dél-Dunántúlon

A megyén belüli és az országon belüli telepítések

Az 1945. évi földreform dél-dunántúli végrehajtása több tekintetben eltér az ország más, különösen az Alföld és a Tiszántúl megyéiben történetektől. Az eltérés a régió földrajzi helyzetéből és etnikai összetételéből következik. Az etnikailag színes, több nemzetiség által lakott területen élt a magyarországi németek jelentős hányada. Az

egyres településeken a lakosság számához viszonyított arányuk lényegesen magasabb volt, mint az Alföldön. Hozzájárult ehhez az is, hogy a települések lakosság-száma – dombos vidék révén – alacsony. Baranya megyében 1941-ben 110 olyan település volt, ahol a németek többségben éltek, ezek közül több mint 80 1000 fő alatti. Még koncentráltabban helyezkedett el a tolnai németiség, ahol a félszáz németlakta faluból harmincban 90%-os, vagy ennél magasabb volt a német nemzetiségűek számaránya az összlakossághoz viszonyítva. Ugyanakkor ebben a megyében kevesebb volt az aprófalvak száma is. A gazdálkodás szempontjából is jelentős különbségek voltak. A Dunántúlon több volt ugyan a nagybirtok, de az egyénileg gazdálkodó parasztok tulajdonában lévő birtokok nagysága kisebb volt mint az Alföldön vagy a Tiszántúlon. Az éghajlati adottságok, a földbirtokok nagysága és a földek jó minősége miatt intenzív gyümölcs- és szőlőtermelést folytattak. Jelentős szerepet játszott az állattenyésztés, a tejtermelés és a húsfeldolgozó ipar is. Az Alföldön a rosszabb minőségű futóhomokon a szőlő és gyümölcsstermesztés mellett a szántóföldi növénytermesztés – kukorica, búza – volt elterjedve, s nagyobb volt a 25-50 kataszteri holdas gazdaságok, a középbirtokok aránya is.

A Balaton déli vonalában kialakult állófront következtében a háborús cselekmények hosszabb ideig tartották fogva e terület lakosságát, így a közigazgatás megszervezésére és a földreform végrehajtására is később került sor. Jelentős volt az elmenekült lakosság létszáma is. A helyi közigazgatás vezetői által készített 1945 év eleji statisztikai kimutatás – amely nem a jelenlévő lakosság bevallásán, hanem a hatóságok által történt minősítésen alapult – szerint Baranya megye összlakossága az 1941. évi népszámlálási adatokhoz viszonyítva (Pécs nélkül) 11%-kal, Somogyé 13,6%-kal, Tolnáé 11,7%-kal csökkent. Az adatok nemzetiségi megoszlása jelzi azt is, hogy elsősorban a német anyanyelvűek száma csökkent radikálisan, Baranyában 43,8%-kal, Tolnában 55,2%-kal, míg Somogyból nem áll rendelkezésre adat. Valószínűsíthető azonban, hogy a német lakosság számában kimutatott fogyás – amely a magyar anyanyelvűek esetében lényegesen kisebb arányú – eltűzött. Bár bizonyos, hogy a németek jelentős számban hagyták el e területről is az országot, az is feltételezhető, hogy a készítő az összeírást a német nemzetiségűek felelősségre vonásának előkészítéseként értelmezték, ezért többüket a magyar anyanyelvűeknél tüntették fel. Figyelemre méltó, hogy bár a délszláv nemzetiségűek száma e kimutatás szerint sem jelentős (2731 fő), de az 1941. évinek – minden bizonnyal a politikai változások hatására – a 11-szerese.¹⁰

Mindezekből következik, hogy a földreform végrehajtása ebben a régióban a jogszabályi lehetőségeken túl is a német nemzetiségű lakosság rovására történt. Egyrészt a helyi társadalom tagjai a korábbi nemzetiségi és politikai ellentétekre, feszültségekre adott revánsként élték meg a földosztást. Másrészt az a tény, hogy a felosztható földterületek országos méretekben elégtelennek bizonyultak, szükségessé tette az elkobzások kiterjesztését. Erre több ok miatt is a német nemzetiségűek látszottak alkalmasnak. Tulajdonukban jelentős földterület volt, a Volksbundtagságnak mint elkobzási kritériumnak a földreformrendeletbe való beemelésével nagy mértékben növelhető volt a felosztható földterületek nagysága. Így a németek esetében az elkobzásoknál nemcsak az egyéni felelősség megállapítását mellőzték, de a csoport tagjainak meghatározása is úgy történt – hiszen a Volksbund-listák nem vagy nem megbízható módon álltak a hatóságok rendelkezésére –, hogy az a szükségletek szerint tágítható legyen.

A földigénylő bizottságok a Dél-Dunántúlon is 1945. május végére megalakultak, és már az első hónapokban a gazdasági érdekérvényesítés legfontosabb színtereivé váltak.

A német nemzetiségű községekben sajátos helyzet állt elő. A törvény nem tett különbséget nemzetiségi hovatartozás szerint a nincstelen vagy a szegényparaszt földigénylők között, így természetesen ők is helyt kaphattak a bizottságokban. Ez azonban az Országos Földbirtokrendező Tanács saját hatáskörében igyekezett megakadályozni, előbb sok német többségű községben a földigénylő bizottságok működését, majd a települési autonómia egyéb szervezeteit is felfüggesztették.¹¹

Bár a törvény csak az egyénekkal szembeni eljárást tette lehetővé, ezekben az utasításokban – nem is titkoltan – a német nemzetiséghez tartozás már önmagában elegendő volt a joghátrány elszენvedéséhez. A németek által lakott községekben a Földigénylő Bizottságok működésének felfüggesztése nemcsak azt a célt szolgálta, hogy az egyébként jogosult, ám német nemzetiségű családokat a juttatásból kizárják, hanem egyben biztosítani kívánták a Kommunista Pártnak azt a törekvését, amely a tiszántúli agrárproletár családokat az Alföldön, illetve a Dunántúlon kívánta letelepíteni. Ezzel az eljárással a párt – az őszi választásokat szem előtt tartva – a párt szavazóbázisának növelését kívánta elérni.

A vegyes lakosságú községekben a politikai-gazdasági érdekérvényesítés a nemzetiségi törekvések színterévé is vált. Főként a bunyevácok, a horvátok által lakott településeken figyelhető meg, hogy tagjaik a községek újjaalakuló irányító testületeiben hegemoniára törekedtek, számarányuknál nagyobb képviselőket kényszerítettek ki, elsősorban gazdasági előnyeik biztosítása érdekében.

Az 1945 májusában a szomszéd országokból érkező menekültek letelepítésére, és a németek tervezett kitelepítésére alapított Népgondozó Hivatal hatáskörét július elején kiterjesztették. A hivatal irányítása alatt kezdődött meg a németek nemzetiségi igazolása, és ekkor kapta feladatul az országon belüli csoportos telepítések végrehajtását is. Az eljárás bevezetésének alapvetően kettős célja volt: egyrészt a németek felelősségre vonását az egyéni elbírálás felé közelíteni, másrészt a vagyoni korlátozásokat, a földelkobzásokat, az egyéni és csoportos telepítéseket szinkronba hozni és ellenőrzés alatt tartani. Nem történt meg azonban a Népgondozó Hivatal hatáskörének kiterjesztésével párhuzamosan a telepítési jogkörök szétválasztása, pontosítása. Ez az abban érdekelt szervezetek – Községi Földigénylő Bizottságok, Megyei Földbirtokrendező Tanácsok, Országos Földbirtokrendező Tanács, Népgondozó Hivatal – folyamatos konfliktusát indukálta, és lehetőséget adott a végrehajtásban a szakszerűség mellőzésére, a politikai pártok direkt beavatkozásaira.

A Népgondozó Hivatal sokszor a már korábban elindult folyamatokat – a községi földigénylő bizottságok által végzett jogtalan elkobzásokat, a juttatásokat, az egyéni települési akciókat – sem tudta kezelni. A hivatal Baranya megyei kirendeltségvezetője jelentésében a telepítések legfőbb akadályának a következőket tartotta: a földigénylő bizottságok a jogszabályi lehetőségekkel nem voltak tisztában, ugyanakkor a bizottságok vezetőinek „olyan hatalom volt a kezükbe adva, amivel igen sokszor a saját érdekükben visszaélhettek és vissza is éltek”, továbbá a németlakta községekben a földigénylő bizottságok maguk is svábok lévén hatalmukat vagyonmentésre használták fel. A fentiek miatt a kirendeltségvezető számos községben feloszlatta a földigénylő bizottságokat, és új, csak magyar tagokból álló

bizottságokat hozott létre. Erre sok esetben csak úgy volt lehetőség, hogy egyes településeken nem a helybeli lakosokból, hanem megyén belüli más települések lakóiból alakították meg a földigénylő bizottságokat. Azokon a településeken, ahol a bizottságokat újjáalakították, a korábbi elkobzásokat megerősítették, ugyanakkor a juttatásokat felülvizsgálta az új összetételű bizottság, mert annál nem kellő mértékben vették figyelembe a magyar érdekeket. A megye területén csoportos telepítésre alkalmas terület alig volt: vagy a helybeli telepések magas száma, vagy a korábban a megyébe önkényesen betelepülők miatt.¹²

Bikal községben „betelepülési lehetőség pillanatnyilag nincs, mert a rendelkezésre álló ingatlanok csak a helybeli volt gazdasági cselédek és napszámosok igényét elégíthetik ki, bár a házat illetően az igénylés itt nagyobb, mint a rendelkezésre álló házak száma. Alsómocsolád községben az elkobzás tárgyát képező 570 holdnyi terület a helybeli színmagyar lakosság földigénylésének kielégítésére szolgál” – írta a Népgondozó Hivatal munkatársa.¹³

Gyakoriak voltak a feljelentések, a vádaskodások. Mágocsron a Községi Földigénylő Bizottság az elkobzásoknál nem akarta figyelembe venni a Nemzeti Bizottság által összeállított Volksbund-listát, mert véleménye szerint az azon feltüntetettek tényleges tagságát hitelt érdemlően nem lehet bizonyítani. De ekkor már a községben tartózkodott a kiskundorozsmai telepések egy csoportja, akik birtokbahelyezésére e miatt nem kerülhetett sor. „Pénteken délelőtt megérkezett Mágocsra a kiskundorozsmai telepések egy része. Egy éjszakára csoportosan helyeztem őket üres házakba. A volksbundosoknak szombaton 10-ig kellett kiköltözniük, ami egy-két kivétellel meg is történt. A rendőrség azután ezeket is kilakoltatta. [...] Mivel a volksbundosok nagy része nem csak azt vitte el, amivel szabadon rendelkezett, ezért a rendőrség felhatalmazásával dobszó útján kihirdettem, hogy aki nem viszi visza és akinél megtalálják a jószágot, terményt stb. internálva lesz.”¹⁴

Nagyobb arányú csoportos telepítésre került sor a Villányi járás községeiben – Villány 10, Ivánbattyán 10, Pócsa 20, Ivándárda 25, Illocska 25, Ujpetre 25, Lippó 25, Németmárok 20, Kiskassa 40 család –, ahová 1945 nyarán 200 endródi család került.¹⁵

A Népgondozó Hivatal értekezletein többször megfogalmazódott: „A sváb kérdés megoldásánál feltétlenül figyelembe kell venni azt, hogy nemcsak kifejezett volksbundisták ártottak a magyar földteleneknek, hanem azok is, akik kifejezetten nem mutatták ezt, de titokban annál ártalmasabbak voltak.”¹⁶ Ilyen kezdeményezés mellett nem meglepő, hogy a Népgondozó Hivatal munkatársai is sok esetben pontatlanul, önkényesen, szervezetlenül működtek. Sok helyütt már a járási nemzethűségi igazoló bizottságok vagyonekobzó határozatai előtt végrehajtották a telepítést, míg más területeken az egy-egy községbe elhelyezhető személyek többszörösét irányították. A rendkívül eltérő munkamorállal és különböző pártállással rendelkező alkalmazottak hivatali eljárásában az adott párt direkt utasításai, törekvései, s nem a jogi szabályozottság vagy a szakszerűség dominált. A hivatal azon alkalmazottai, akik munkájuk során a törvényesség betartására törekedtek, esetenként maguk is nehéz helyzetbe kerültek, és többnyire elhagyták a szervezetet.

Bár az országon belüli telepítések-települések végleges lezárására csak 1948-ban, a tényleges birtokbahelyezéseket követően került sor, túlnyomó része 1945 márciusa és 1946 nyara között lezajlott, s keretében mintegy 120-130 ezer ember cserélt lakóhelyet.¹⁷

A telepések lakóhely szerinti, valamint a letelepítés területi megoszlásának vizsgálata során egyértelműen megállapítható, hogy – főként az első hónapokban – az országon belüli migráció iránya, a tiszántúli és északi területekről, ahol jószerével fölözthető földbirtok nem állt rendelkezésre, a Dunántúl déli területeire, illetve a Duna–Tisza közére irányult, ugyanakkor az ország egyes térségeiben megyén belül is meglehetősen jelentős méretű népmozgás bontakozott ki. Az érintett területek eredeti lakossága már a svábok kitelepítésének megkezdése előtt meghatározó mértékben megváltozott. Miután a telepések jelentős része korábban nem mezőgazdasági termeléssel foglalkozott, szükség lett volna gazdasági képzésükre, az általuk végzett termelő munka szervezésére.

Az idő rövidege, valamint az előkészítés hiányossága miatt a rendelet megalkotói sem a fölözthető földbirtokok nagyságát, sem az igényjogosultak számát nem mérték föl. Így a lehetőségek és a megoldani kívánt célkitűzések közötti ellentmondások kezdettől fogva kényszerítő erővel hatottak, amit csak tovább súlyosbítottak a végrehajtás kellőképpen nem szabályozott, illetve nem ellenőrzött folyamatai.

A bukovinai székelyek letelepítése

A magyar és a román kormány 1941. május 11-én írta alá a bukovinai székelyek hazatelepítéséről szóló megállapodást. A magyar kormány döntése alapján a visszacsatolt Bácskába, részben az elűzött dobrovoljacok helyére telepítették őket.¹⁸ A front közeledtével 1944 őszén azonban újabb „honfoglalásra” kényszerültek. A kormány 1944. október 6-án adta ki a hadműveleti terület kiürítéséről szóló rendeletét. Ezekben a napokban mozdult el lakóhelyéről a székelyek csoportja is.

Tolna megye területére 1944. október közepén érkeztek az első székely menekültek. A menekültügyek intézését a kinevezett államtitkár, Schell Péter nem győzte, ezért október 30-án a belügyminiszter helyi bizottságok alakítását rendelte el. A megye kommunista főispánja március 31-én kelt jelentésében tett javaslatot a Megyei Földbirtokrendező Tanács vezetőjének a bukovinai székelyek csoportos letelepítésére.

Várhegyi György és Horváth József – május 9-i, a Magyar Kommunista Párt vezetőinek írt – jelentésükben a következőképpen számolnak be tevékenységükről: „Ezért gyakorlatban az elkobzást úgy oldottuk meg, hogy akinek házában egy bundos, vagy háborús bűnös SS katona van, az e házban lakókat mind kitelepítettük. [...] Hogy a kiürítést gyakorlatban el tudtuk végezni legnagyobb mértékben köszönhattük a völgyeségi járás rendőrkapitányának, aki teljes mértékben hozzásegített bennünket, hogy ez végbe mehessen. Húsz rendőrrel kezdtük meg a munkát. Naponta két falut ürítettünk ki, mégpedig a gyakorlatban a következőképpen: a rendőrség hajnalban megszállta ezeket a falukat, és a falu népét dobolás útján egy rétre összegyűjtötték. [...] Ez idő alatt a pécsi Volksbund-listáról a Földigénylő Bizottságokkal megállapítottuk, hogy teljes-e. A falu népéből kiválasztották a listán szereplő bundosokat és hozzátartozóikat, és ezek részére összeállítottak a nekik szükséges holmiból és élelemből egy nagy csomagot, és kocsikkal elindították őket Lengyel községbe, ahol egy nagy kastélyba lettek ideiglenesen elhelyezve. Mikor ott több ezer bundos össze lett gyűjtve, a munkabírókat a rendőrség kiválasztotta, s ezeket a vármegye különböző helyein használják fel munkára. A munkaképteleneket

kb. 70 km-re lévő Györköny, Bikács, Németkér sváb községekbe szállították. A megérkező székelyekből azonnal megalakítjuk a nemzeti bizottságot és a földigénylő bizottságot. Munkánkban támogatást nem nyertünk sem a közigazgatás, sem a pártok részéről. Egyedül a Völgységi járás rendőrségének volt köszönhető, hogy ezt végre lehetett hajtani.

Két héttel a munkánk elkezdése után leérkezett az Földművelési Minisztériumból Bodor telepítési megbízott.¹⁹

Bodor György április 25-én érkezett Bonyhádra. Itt azonnal lefoglalt egy irodát, ki-nevezte magát kormánybiztosnak, és munkához látott. Április 29-ig, tehát négy nap alatt, tíz községet ürített ki és mintegy 1500 családot (6000 fő) telepített le. A székelyek folyamatos áramlása miatt a megnövekedett feladatokat a Telepítési Hivatal nem tudta ellátni, ezért egyre szélsőségesebb megoldásokat választottak. Bodor már április 29-i levelében ezt írta feleségének: „A lengyeli Apponyi kastélyt koncentrációs tábornak neveztük ki.”

A bukovinai székelyek túlnyomó többségének letelepítése, elhelyezése 1945 ősziére fejeződött be, kisebb csoportjaik családegyesítés vagy a kedvezőbb ház és földviszonyok miatt a későbbiekben is útra keltek. Különösen a Zala megyében szét-szóródott családok, valamint az Észak-Bácskában elhelyezettek változtattak lakóhelyet nagyobb számban. A folyamat különböző időmetszeteiben készített statisztikai kimutatások – bár nagyságrendi eltérések nincsenek közöttük – számszerű eltéréseket mutatnak. Az alábbi, a bukovinai székelyek letelepítése mérlegének is tekinthető adatgyűjtést Bodor György 1947 szeptemberében végezte.

1. táblázat. A letelepített bukovinai székelyek száma és területi elhelyezkedése

Megye	Járás vagy település	Juttatott				Összes juttatás
		Család	Ház	Szülő*	Egyéb föld*	
Baranya	Völgységi járáshoz kapcsolódó falvak ²⁰	255	252	142	1 968	2 110
	Kelet-Baranya ²¹	461	450	239	3 911	4 150
Bács-Bodrog ²²	Csátalja, Gara, Vaskút	500	452	282	3 540	3 822
Tolna	Völgységi járás	2 131	2 095	598	19 444	20 042
	Központi járás	145	143	89	877	966
	Simontornyai járás	329	329	158	3 345	3 503
Összesen		3 821	3 721	1 508	33 085	34 593

Forrás: Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: TMÖL), Bodor György telepítési kormánybiztos iratai. 1. d.²³

Megjegyzés: Kat. holdra kerekítve

Mint látható, a telepítéssel párhuzamosan, az 1945 őszi jelentések adatainál magasabbak a Bodor által utólag, a folyamat lezárása, a tényleges birtokbahelyezéseket követő összesítés adatai. A bukovinai székelyek 1941. évi hazatelepítését a magyar kormány alapvetően az asszimilációs nyomásnak kitett csoport tagjai magyarságtudatának megőrzésével, magyar nemzethez tartozásával indokolta. Ugyanakkor Bácskába telepítésük már jelezte, hogy a csoport tagjainak érdekeit magától értetődően alárendelik az állam érdekeinek. A gazdálkodás szempontjából idegen mezőgazdasági kultúra, az ellenséges érzelmű, nemzetileg szintén vegyes lakosság, a korábbi szerb telepések házaiba történt telepítés magában hordozta a konfliktusokat.

A bácskai telepítéskor az állam a maga eszközeivel még igyekezett mindezeket az ellentmondásokat oldani, amire 1944-ben már kísérletet sem tett. A földreformmal párhuzamosan a német nemzetiségűek rovására végrehajtott letelepítésük csak formailag oldotta meg a helyzetüket. Valójában az állam magára hagyta őket a nemzetiségi konfliktusokban, gazdasági, társadalmi integrációjukban, s csupán vezetőik által szavazataik elnyeréséért folyt a verseny.

A földreform társadalmi szerkezetre gyakorolt hatása

A Dél-Dunántúlon az országos átlagnál nagyobb mértékű volt a földeknek a földreform céljaira való igénybevétele. Míg azonban a Baranyában és Tolnában igénybe vett területek nagysága gyakorlatilag megegyezett az országos átlaggal, addig Somogyban 13,6%-kal meghaladta azt. A Festetich család birtokai révén itt volt ugyanis a legnagyobb a nagybirtok részesedése az összes földterületből.

2. táblázat. A dél-dunántúli földreform fontosabb adatai

Megye	A megye területe kat. holdakban	Az igénybe vett terület kat. holdakban	Az igénybe vett terület a megye területének hány %-a
Baranya	697 458	255 498	32,3
Somogy	1 163 465	561 331	48,2
Tolna	625 685	224 223	35,8
Összesen	2 486 608	1 011 052	40,7
Országos adat	16 173 443	5 599 645	34,6

Forrás: Fehér István: *Politikai küzdelmek a Dél-Dunántúlon 1944–1946 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, 232. p.

A földreform során összesen 73 197 szegényparaszt család kapott földet, ami – négyfős családokkal számolva – a megyék összlakosságának mintegy 30%-át (292 788 fő) közvetlenül érintette. Az egyes megyéken belül azonban a földhöz juttatott szegényparaszi családok száma jelentősen eltért, és a juttatottak száma nem tükrözte az adott megyében elkobzott területek nagyságát. Míg ugyanis ez utóbbi Somogy megyében volt a legnagyobb, a juttatott családok száma Tolna megyében. Itt a juttatások kétszer, háromszor annyi szegényparaszt családot érintettek, mint Baranya, illetve Somogy megyében. Itt különösen magas a juttatásban részesült gazdasági cselédek, mezőgazdasági munkások és törpebirtokosok száma.

3. táblázat. A földet kapott dél-dunántúli szegényparaszt családok száma

Kategóriák	Baranyai családok száma	Tolnai családok száma	Somogyi családok száma ²⁴
Gazdasági cseléd	2 805	10 971	4 039
Mezőgazdasági munkás	4 416	10 589	6 732
Törpebirtokos	4 202	13 621	6 058
Kisbirtokos	1 330	2 777	1 539
Mezőgazdasági iparos	1 184	2 075	859
Összesen	13 937	40 033	19 227

Forrás: Fehér István: *Politikai küzdelmek a Dél-Dunántúlon 1944–1946 között*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, 231. p.

A birtokstruktúra és a paraszti társadalom tagoltságának megváltozása mellett hatással volt a társadalmi szerkezetre az a tény is, hogy az újjazdák csoportja kulturális, mentális, gazdálkodási ismeretek és szokások vonatkozásában rendkívül eltérő mintákat követett. Megtaláljuk közöttük a helybeliek mellett az ország más vidékeiről települteket, a székelyeket, a csángókat és a felvidéki magyarokat is, akik a helyi társadalomtól eltérő szocializációs modellt hoztak magukkal. Bár ezek a csoportok az egyes településeken belül különböző létszámúak voltak és más-más arányt képviseltek, önmagukban egyik sem – a helybeliek sem – rendelkezett azzal az integratív erővel, ami a helyi társadalom kohézióját a megváltozott viszonyok között helyreállíthatta volna.

A Baranya megyei alispán 1949 novemberében a községek adatszolgáltatása alapján összeállított statisztikai kimutatása elsősorban a megyében maradt német nemzetiségű lakosok helyzetének – létszámuk, hol, miből élnek – fölmérését célozta, az adatok struktúrája óhatatlanul a földreformnak és a telepítéseknek a társadalmi szerkezetre gyakorolt hatását is tükrözi.

A mezőgazdasági munkából élő családok száma 42 416, összesen 163 203 fő. A mezőgazdaságból élő családok közül 39 824 családnak van önálló gazdasága, míg 2582 család kizárólag mezőgazdasági munkából élt. Az újjazdák/újonnan földhöz jutottak megyén belüli aránya is igen magas, 84,8%, de további jelentős eltérések vannak az egyes járások között is. Az újjazdáknak a régi gazdákhöz viszonyított aránya legkisebb a Siklósi járásban (37,3%), a legmagasabb pedig a Mohácsi járásban (157,1%) volt. A helyi társadalomban végbement változások nagyságát jól jelzi, ha az újjazdák csoportját korábbi lakóhelyük szerint is megvizsgáljuk. Az újonnan földhözjutottakat először csak két csoportra, helyiekre és máshonnan érkezettekre (telepesek) bontottuk. A telepesek száma (9241) megyei összesítésben meghaladja a helybeli földhözjutottak (7903) számát. Csak a Siklósi járásban elenyésző (2,8%) körükben a máshonnan érkezettek aránya, a Pécsi, a Pécsváradi és a Szentlőrinci járásban 10-27% közötti, míg a Hegyháti és a Mohácsi járásban 200-szoros, a Villányiban pedig majdnem eléri az 500-szoros arányt. A telepesek csoportja sem homogén, mint ahogyan a korábbiakban láttuk, megtaláljuk közöttük az ország más területéről érkezőket, a székelyeket, a csángókat és a felvidékről áttelepített magyarokat is. Jelentős eltérések vannak járásonként a telepese csoportok összetételében is, ami – megítélésünk szerint – nem egy tudatos telepítési politikát tükrözött, sokkal inkább a napi lehetőségek, véletlenszerűségek határozták meg.

Baranya megyében a telepesek csoportján belül 30% a felvidékiek, 11% a székelyek és csángók, 59% az ország más vidékéről érkezettek aránya. Járásonként 21-56% a felvidékiek aránya. Legnagyobb arányban a Szentlőrinci járásba kerültek, itt viszont maguknak a telepeseknek az aránya sem túl magas az újonnan földhözjutottakon belül. Felvidéki telepesek legnagyobb számban a Hegyháti (776) és a Mohácsi (905) járásba kerültek. Az ország más területeiről telepítettek aránya az egyes járásokon belül 43-78% között változik. Legnagyobb számban a Mohácsi (1499) és a Hegyháti (1249) járásba kerültek, a legkevesebben (23) a Siklósi járásba.

A legzökkenőmentesebb – a helyi gazdálkodás, a kulturális és társadalmi szokásokról való tudásuk révén – a korábban is helyben lakó földhözjutottak integrációja volt. A legnagyobb távolság kulturális és mentális tekintetben, a gazdálkodási ismeretek terén az ország más vidékeiről betelepülők, valamint a székelyek, a csángók és a helyi lakosság között tükröződött.

4. táblázat. Baranya megyében a földreform során juttatásban részesültek száma

Járások	Mezőgazdasági munkából élő		Gazdák		Újgazdák közül		Telepesek közül		
					Telepesek	Helybeliek	Felvidékiek	Csángók	Más vidékiek
	Családok	Személyek	Új	Régi					
Hegyháti	6 481	28 508	2 916	3 226	2 271	1 088	776	246	1 249
Mohácsi	6 295	26 473	3 998	2 544	2 573	1 366	905	169	1 499
Pécsi	6 233	11 940	2 746	3 542	270	1 479	109	-	161
Pécsváradi	6 089	25 765	2 953	2 368	2 148	789	490	626	1 032
Siklói	7 626	28 424	1 737	4 654	38	1 319	15	-	23
Szentlőrinci	6 542	28 061	1 787	4 345	153	1 492	86	-	67
Villányi	3 150	14 032	2 157	881	1 788	370	391	-	1 397
Összesen	42 416	163 203	18 294	21 560	9 241	7 903	2 772	1 041	5 428

Forrás: BML, Baranya megye alispánjának iratai. Elnöki iratok 97/1949. alapján

Az alispáni jelentés kitért a gazdálkodás egyes – főleg személyi – vonatkozásaira is. A kimutatásból kiderül, hogy az újonnan földhözjuttatottak az elmúlt 4 évben vagyongyarapodást gyakorlatilag nem tudtak elérni, sőt az újgazdák körében még ekkor is van, aki a számára juttatott földet nem műveli meg. Viszonylag magas az állandóan vagy alkalmilag mezőgazdasági munkást foglalkoztató gazdák száma. Föltűnő azonban, hogy ezzel a lehetőséggel a korábban is gazdálkodók élnek lényegesen nagyobb számban, nyilván ezekben az esetekben már kialakult foglalkoztatási kapcsolatokról volt szó. A földjüktől megfosztott svábokat nagyobb részben a korábban is gazdálkodók foglalkoztatják, ami a telepesek és a helybeliek közötti bizalmatlanságot, a korábbi konfliktusok földolgozatlanosságát jelzik. Az alispán arra is felhívja a figyelmet, hogy a megye több községében, ahol az 1941. évi népszámlálás során nem vagy nagyon kisszámú német nemzetiségű és anyanyelvű lakosság élt, most a számuk jelentősen nőtt. Azaz, a ki nem telepített németek a megyén belül átköltöztek más településekre. Egyrészt azért, mert korábbi lakóhelyükön vagyonuktól megfosztva elvesztették megélhetésük alapjait, s nem kívántak cselédként talán éppen saját korábbi birtokukon dolgozni, másrészt egy idegen környezetben jobban el lehetett „rejtőzni” a további hatósági zaklatások elől is, a helyi társadalom tagjaival való kapcsolatot pedig nem terhelték korábbi konfliktusok.

5. táblázat. A földhöz juttatottak gazdálkodással összefüggő mutatói Baranya megyében

Járás		Hegyháti	Mohácsi	Pécsi	Pécsváradi	Siklósi	Szentlőrinci	Villányi	Összesen
Állandó cselédet tartó gazdák		15	206	12	33	-	25	4	295
Alkalmi munkást foglalkoztató gazdák	új	42	778	90	610	-	-	215	1 735
	régi	247	279	933	542	793	1 282	105	6 411
Áttelepített svábokat* tartó gazdák	új	-	4	-	21	1	-	-	26
	régi	32	53	72	199	68	108	10	542
Cseléd tartó gazdák	15 kh alatt	26	18	52	109	30	39	3	277
	15-25 kh	20	29	118	65	198	117	3	550
	25 kh fölött	15	25	82	33	142	142	10	449
Földjüket meg nem művelő gazdák	új	27	15	16	62	-	-	35	155
	régi	-	-	-	-	-	-	-	-
A járásban lakó német	család	-	-	184	4	-	-	-	188
	személy	5 112	9 146	3 553	10 197	1 317	2 174	2 914	34 413
Károsult német családok**		435	791	290	622	452	102	163	2 855
Vagyonszaporulatot felmutató újgazdák		-	9	4	1	7	13	-	34
A vagyonszaporulat nagysága	kh	-	19	6	-	16	3	-	44
	n. öl	-	200	-	-	800	400	-	1 400

Megjegyzés: *Bizonyára Németországba történő áttelepítésre kijelölt, de ki nem telepített személyekről van szó. **Nem derül ki a kimutatásból, hogy az itt feltüntetett személyek mi alapján kerültek a „megkárosult” kategóriába.

Forrás: BML, Baranya megye alispánjának iratai. Elnöki iratok 97/1949

Más struktúrában és korábban – 1948. szeptember 30-án – készítette el a Tolna megyei alispán szintén a földreform megyei eredményeit összegző kimutatását. Jól látható, hogy a megyén belül a telepítési lehetőségek lezárultak a bukovinai székelyek és az ország más vidékeiről érkezők letelepítésével, így lényegesen alacsonyabb a Felvidékről ide telepített családok száma.

6. táblázat. Tolna vármegyei telepítések

	Járások						Szekszárd város	Vármegye összesen
	Dombóvári	Dunaföldvári	Központi	Simontornyai	Tamási	Völgységi		
Eljárás alá vont sváb családok (elkobzás, kitelepítés, jogi korlátozás)	944	1 386	1 622	2 918	195	5 412	8	12 485
Birtokba vett házak	936	1 351	1 494	2 853	186	5 085	3	11 908
Földalap tulajdonába átszállt ingatlan (kat. h.)	7 004	9 513	11 840	26 417	1 438	45 286	7	101 505
Betelepített családok száma*	575	861	1 173	1 971	140	3 987	3	8 710
Összes juttatott földterület (kat. h.)	5 256	6 328	10 553	21 411	1 396	39 803	7	84 754
Bukovinai székely családok száma**	7	-	370	497	-	2 353	-	3 227
Belföldi családok száma	408	676	415	845	51	979	-	3 374
A Felvidékről kitelepített családok száma	25	11	20	51	6	39	2	154
Intézményes cseregyezményes	145	174	368	578	83	616	2	1 966
Cseregyezményesek részére juttatott föld (kat. h)	1 676	2 288	4 114	6 618	1 002	6 967	5	22 670

Megjegyzés: *10 családdal kevesebb mint az alanti részesedések (bukovinai székelyek, belföldi családok, felvidékről kiutasítottak, cseregyezményesek) összlétszáma. **Nem egyezik a Bodor által 1947-ben készített kimutatással.

Forrás: TMÖL, Állami Telepítési felügyelő iratai II. sorozat (5. d.) alapján

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a második világháború után mind a társadalom, mind a politikai elit jogos törekvése volt Magyarország elavult társadalmi szerkezetének megváltoztatása. Érthető volt az is, hogy az új elit ezzel az átalakítással saját hatalmi helyzetét is igyekezett erősíteni. Az eljárás történelmi megítélése szempontjából azonban az a döntő, hogy e törekvések hozzájárultak-e a hatékonyabb és harmonikusabb társadalmi viszonyok kialakulásához.

1. A földreform és a telepítések végrehajtása meghatározóan befolyásolta ennek a régióknak is a nemzetiségi összetételét. Az 1920. évi népszámlálás adatai szerint a Magyarországon élő nemzetiségek aránya az összlakossághoz viszonyítva immár alig érte el a 10%-ot. Az 1930. évi népszámlálás során már nem volt megye, amelyben a magyar anyanyelvűek ne lettek volna többségben: arányuk még Baranya megyében is meghaladta a népesség kétharmadát. A trianoni országterületen a homogenizálódás az asszimiláció eredményeként 1941-re tovább folytatódott. A lakosság majd 93%-a magyar anyanyelvűnek, 95%-a pedig magyar nemzetiségűnek is vallotta magát. Az ország egyetlen számottevő kisebbsége a 475 491 főt számláló németiség lett. Ez a folyamat a telepítések, a megfélemlítések, a nyílt presszió hatására a második világháborút követően csúcspontot ért el. Az 1949. évi népszámláláskor az ország lakosságának 98%-a mind nemzetiség, mind anyanyelv tekintetében magyarnak vallotta magát.

A második világháború utáni első népszámlálás során, 1949-ben a magyar anyanyelvű lakosság csak két megyében nem érte el a 97%-os arányt: Békésben (94,23%), ahol a kisebbségi anyanyelvűek több mint egyötödét írták össze, és Baranyában, ahol a nem magyar anyanyelvűek majd 13%-a élt. E két megye adta a kisebbségi anyanyelvűek egyharmadát, miközben területükön a népesség egytizede sem lakott. A vizsgált területen a német anyanyelvűek aránya – Baranya megyében 27,5%-ról 1,5%-ra, Somogy megyében 3,1%-ról 0,1%-ra, Tolna megyében 26,8%-ról 1,1%-ra – minimálisra csökkent. A nemzetiségi bevallási hajlandóság – tekintettel arra, hogy a kitelepítések elsősorban az 1941. évi népszámlálásnál magukat német nemzetiségűnek vallókra terjedt ki – a mélypontra került. A létkörrel tanúskodik, hogy Baranya megyében, ahol az 1949. évi népszámláláskor 5446 német anyanyelvű személyt írtak össze, német nemzetiségűként mindössze 323 személy került nyilvántartásba, akkor, amikor az alispáni összeírás 34 413 személyt tüntet föl németként.

2. Megállapíthatjuk, hogy a magyarországi németek kifosztása és elűldözése – más, hasonlóan embertelen eljárásokkal együtt – nem a hatékonyabb és a harmonikusabb társadalmi viszonyok irányában alakította át a társadalom struktúráját.

3. Magyarországon az eljárás során nem deklarálták és nem öltött ugyan jogi formát a nemzeti elv – mint az AVNOJ határozataival Jugoszláviában –, de a gyakorlati megvalósítás során a szükségletek szerint ez érvényesült.

4. A hatalom a németellenes indulatok felszításában nem ment el a végső határig, de a sajtóban teret engedett az ilyen hangoknak is intézkedése „elfogadtatása” érdekében.

5. Magyarországon az első világháború után elkezdődött nemzeti homogenizációs folyamat a második világháború után teljesedett ki. A végrehajtott ki-, be- és áttelepítések következtében az ország gyakorlatilag egynemzetiségűvé vált. Bár a szovjetizálási folyamat részeként a társadalom kényszerű gazdasági, politikai, kulturális átstrukturálódása is végbement, a nemzeti kisebbségek nemzeti identitás-

vesztése – így a németeké is – visszafordíthatatlannak tűnt. Az 1990 után megmutatókozó revitalizációs folyamatok azonban jól érzékeltetik, hogy a magyarországi németek – a társadalom más csoportjaihoz hasonlóan – az általános politikai és asszimilációs nyomás hatására sem „tűntek el”, és nem veszítették el önazonosságukat. Azt azonban, hogy milyen mértékű lesz ez a revitalizációs – nyelvi, kulturális, gazdasági – folyamat, csak a következő évtizedek fogják megmutatni.

Jegyzetek

1. Dél-Dunántúlon jelen tanulmányban az 1950-ben kialakított közigazgatási beosztás szerinti Baranya, Somogy és Tolna megyét értjük.
2. Az 1949-ben végrehajtott statisztikai felvétel adatai egyedülállóan részletes képet rajzolhatnának a végbement gazdasági, etnikai, migrációs folyamatok összefüggéseiről, s az adatok struktúrájából megismerhetjük a magyar kormánynak a folyamat eredményeit számba vevő szempontjait is.
A felmérés során a földreformban érintett településeken rögzítették az adott község birtokstatisztikai adatait, művelési ágak szerinti megoszlását, a földreform során igénybevett területek nagyságát művelési ágak szerint, és külön föltüntetve a németektől elkobzott földek nagyságát. A juttatásokat nemcsak művelési ágak szerint, de a juttatottak szerinti csoportosításban – helybeliek, országhatáron belüliek, menekültek, intézményesen áttelepítettek – is részletezte. Külön összeírták a szlovák, illetve a szlovákiai magyarok birtokstatisztikai mutatóit. A házingatlanokra vonatkozó adatokat is részletes bontásban tartalmazta az összeírás. Részét képezte az összeírásnak az adott helység népességstatisztikai adatainak összegyűjtése is, ami nemzetiségi bontást is tartalmazott.
3. *Magyar Közlöny*, 1945. 10. sz.
4. A Községi Földigénylő Bizottságokat és a Földbirtokrendező Tanácsokat 1947-ben megszüntették, jogutódai a megyei földhivatalok lettek.
5. Vörös Károly (szerk.): *A magyar állam szervei 1944–1955*. 1. köt. Budapest, Közgazdasági és Jogí Könyvkiadó, 1985, 173. p.
6. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: MOL), Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai 693/1945.
7. Szakács Sándor: A földreform és a kisüzemi mezőgazdaság 1945–1948. In Orosz István–Fűr Lajos–Romány Pál (szerk.): *Magyarország agrártörténete. Agrártörténeti tanulmányok*. Budapest, Mezőgazda Könyvkiadó, 1996, 437–483. p.
8. Pető Iván–Szakács Sándor: *A hazai gazdaság négy évtizedének története*. 1. köt. Budapest, Közgazdasági és Jogí Könyvkiadó, 1985, 38. p.
9. Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. században*. Budapest, Osiris, 2001, 190–191. p.
10. Füzes Miklós: A népesség száma, anyanyelvi és nemzetiségi megoszlása Baranya járásaiban 1941-ben, nemzetiségi megoszlása 1945-ben. In Szita László (szerk.): *Baranyai helytörténetírás 1980*. Pécs, [k. n.] 1981, 533–580. p.; Füzes Miklós: *Forgószél. Be- és kitelepítések Délkelet-Dunántúlon 1944–1948 között*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár, 1990, 12–13. p.
11. MOL, Belügyminisztérium Népgondozó Hivatal iratai 628/1945.
12. Baranya Megyei Levéltár (a továbbiakban: BML), Népgondozó Hivatal Baranya Megyei Kirendeltségének iratai 1/1945.
13. Uo.
14. BML, Népgondozó Hivatal Délmagyarországi Kirendeltsége iratai 7/1945.
15. BML, Népgondozó Hivatal Délmagyarországi Kirendeltsége iratai 6/1945.

16. BML, Népgondozó Hivatal Délmagyarországi Kirendeltsége iratai 48/1945.
17. A Népgondozó Hivatal 1946. júliusi adatai alapján Baranya megyében eddig az időpon-
tig 608 család települt át megyén belül, az összes letelepített család száma 6135, eb-
ből 2955 a helyi igénylő, s még 943 család vár letelepítésre (BML, Baranya Megyei Föld-
hivatal iratai 315. tételszám).
18. A. Sajti Enikő: *Délvidék 1941–1944. A magyar kormányok délszláv politikája*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1987, 65. p.
19. A beszámolóból kiderül, hogy a kommunista párt, kihasználva a földreform lehetőségeit, a
törvényi kereteken túl, mintegy „saját hatáskörben” igyekezett a székelyek letelepítését
megoldani. Az akcióval kapcsolatban kevés forrás lelhető föl, valószínűleg azért, mert ma-
ga a párt sem akarta ezt nyíltan felvállalni. Bizonyítja ezt az is, hogy az ügy minden kelle-
metlen vonatkozását később maguk is Bodor Györgyre, illetve a NPP-re igyekeztek hárítani.
Az azonban Bodor beszámolóiból is kiténik, hogy őt megelőzően pesti kiküldöttek dolgoz-
tak már ezekben a községekben, és gyakorlatilag ő csak egy elkezdett folyamat folyta-
tója, illetve befejezője lett. A kommunista kiküldöttek beszámolója szerint egyébként 2200
családot telepítettek le a Völgységi járásban, mintegy 21 900 kat. hold földet osztottak
szét (Politikátörténeti Intézet Levéltára [a továbbiakban: PIL], 274.f. 10.cs. 34. ö.e.).
20. Egyházaskozár és Hidas településekre történt székely telepítés.
21. Hercegszabar, Hímesháza, Palotabozsok, Somberek, Véménd községekről van szó.
22. A bukovnai székelyek egy kisebb csoportja Bács-Bodrog megyében került letelepítésre. A
hadikfalviak, istensegítsiek, andrásfalviak egy-egy csoportja 1944 őszén csak későn – ok-
tóber 8-án, illetve 9-én – kezdte meg a menekülést, s a hadiesemények miatt már nem
tudtak átjutni Magyarországra. A szeghegyi táborba összegyűjtött székelyeket 1945 fe-
bruárjában utasították ki az országból. Egy család összesen 4 kg-os csomagot hozhatott
magával. A rajtuk lévő ruhával s 3 napi élelemmel érkeztek meg Magyarországra. Észak-
Bácskában – Csátalján, Garán és Vaskúton – 382 családot, 1683 személlyel telepítettek
le.
23. A jelentés kitér a moldvai csángó menekültek elhelyezésére is. Közülük 141 családot –
Egyházaskozár: 101, Szárász: 40 – Baranyában helyeztek el. Nem említi viszont a jelen-
tés a Somogy megyébe telepített székelyek számát. Más források 56 családot említe-
nek.
24. A Fehér István által közölt adatok eltérnek a Kanyar József által közöltektől. Utóbbi sze-
rint Somogyban az elkobzott földek nagysága 460 912 kat. hold volt, amiből 36 050
személynek osztottak földet, közülük 9682 volt a gazdasági cselédek száma (lásd Ka-
nyar József: *Elsikkasztott földreform, megvalósult földosztás Somogyban [1920, 1945]*.
Budapest, Akadémiai Kiadó, 1964, 149–150. p.).

ÁGNES TÓTH

REPELLED ETHNIC GERMANS, SETTLED SZÉKELYS FROM BUKOVINA. SOME OF THE CONNECTI-
ONS OF THE CHANGES OF THE LAND REFORM AND SOCIAL STRUCTURE IN SOUTHERN TRANSDA-
NUBIA (1945–1949)

After the Second World War the rightful effort of the social and political elite was the change of the out of date social structure of Hungary. It was also understandable that with this change the new elite wanted to strengthen its own power situation. Although, from the point of view of historical assessment of the process the deciding aspect is that these efforts contributed to the creation of more effective and more well-balanced social relationships.

The execution of the land reform and settlements significantly influenced the nationality composition of this region. The only significant minority of the coun-

try became the German, counting 475 491. This process reached its peak after the Second World War as effect of settlements, frightening and open pressure. At the population census in 1949 ninety-eight percent of the population from the aspect of nationality and mother language considered itself Hungarian.

The study states that the robbing and expelling of Germans in Hungary - together with other similarly inhuman processes - did not change the structure of society in the direction of a more effective and more well-balanced social relationships.

In Hungary during the process the national principle was not declared and had no legal form - like the AVNOJ decisions in Yugoslavia -, but during the practical execution it was applied according to the needs.

The power in the stirring of anti-German tempers did not reach the final limit, but in the press enabled such tones in order to „accept“ the arrangements.

The national homogenising process that began after the First World War in Hungary reached its peak after the Second World War. As consequence of the execution of settlements the country practically became uni-national. Although, as part of the Sovietisation process the forced economic, political, cultural re-structurationalisation of the society was carried out, the loosing of national identity of nationality minorities - of Germans, too - seemed to be irreversible. Although, the revitalisation processes after 1990 show that the Germans in Hungary - similarly like the other groups of the society - even after the influence of the general policy and assimilation pressure did not „disappear“, and did not loose its self-identity. The question that what extents will the language, cultural and economic revitalisation have, will be answered by the next decades.